

## કાર્યલક્ષી સમીક્ષા

### પૂર્વભૂમિકા

ગુજરાત સરકારનો રાજ્યની નાણાકીય પરિસ્થિતિ પરનો આ ઓડિટ અહેવાલ 2021-22 દરમિયાનની રાજ્યની નાણાકીય કામગીરીની નિરપેક્ષપણે આકારણી કરવાના અને નાણાકીય માહિતીના વિશ્લેષણના આધારે રાજ્ય સરકાર અને વિધાનસભાને માહિતી પૂરી પાડવાના ઉદ્દેશથી બહાર પાડવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણના યથાર્થદર્શન માટે, ગુજરાત રાજકોષીય જવાબદારી અધિનિયમ, 2005, નાણાપંચની ભલામણો અને 2021-22ના અંદાજપત્રીય અંદાજોમાં નિયત કરવામાં આવેલા લક્ષ્યાંકોની સામે સિધ્ધિઓ અને જુદા જુદા સરકારી વિભાગો પાસેથી મેળવેલી નાણાકીય માહિતી સાથે સરખામણી કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

### અહેવાલ

ગુજરાત સરકારના માર્ચ 2022 અંતિત વર્ષના ઓડિટ થયેલા હિસાબો આધારિત, આ અહેવાલ રાજ્ય સરકારના વાર્ષિક હિસાબોની પૃથક્કરણાત્મક સમીક્ષા રજૂ કરે છે. અહેવાલ પાંચ પ્રકરણમાં વહેંચાયેલો છે.

પ્રકરણ I અહેવાલના આધાર અને અભિગમને વ્યાખ્યાયિત કરે છે અને તેની અંદરની માહિતી સરકારના હિસાબોના માળખાનું બૃહદ્રશ્ય, અંદાજપત્રીય પ્રક્રિયાઓ, ચાવીરૂપ માપદંડોનું અને ખાધ/વધારા સાથેની રાજ્યની નાણાકીય પરિસ્થિતિનું બૃહદ્ર-રાજકોષીય વિશ્લેષણ રજૂ કરે છે.

પ્રકરણ II મુખ્યત્વે વિનિયોગ હિસાબો પર આધારિત; રાજ્યની નાણાકીય પરિસ્થિતિ પરનું વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્ય, પાછલા વર્ષોની તુલનામાં મુખ્ય રાજકોષીય એકંદરોમાં થયેલા મહત્વના ફેરફારોનું વિશ્લેષણ, છેલ્લા પાંચ વર્ષો દરમિયાનના એકંદરે વલણો, રાજ્યની ઋણની રૂપરેખા અને જાહેર હિસાબના મુખ્ય વ્યવહારો દર્શાવે છે.

પ્રકરણ III વિનિયોગ હિસાબો આધારિત છે અને અનુદાન-વાર વિનિયોગની વિગતો અને સેવા પૂરી પાડનાર વિભાગો દ્વારા પૂરા પડાયેલ સ્ત્રોતોનું કઈ રીતે સંચાલન કરવામાં આવ્યું તે બતાવે છે.

પ્રકરણ IV વિવિધ અહેવાલો રજૂ કરવાની જરૂરિયાતો અને નાણાકીય નિયમોના સરકાર દ્વારા કરવાના પાલનની યાદી છે,

પ્રકરણ V સરકારી કંપનીઓ, વૈધાનિક નિગમો અને સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓના તેમના નાણાકીય હિસાબોમાંથી ઉદ્ભવતી નાણાકીય કામગીરીની ચર્ચા કરે છે.

આ અહેવાલમાં આવલોકનોના સમર્થનમાં અનેક અન્ય સ્ત્રોતોમાંથી એકત્રિત વધારાની માહિતી પણ સામેલ છે.

## રાજ્ય સરકારની સિધ્ધિઓ: સંક્ષિપ્ત સારાંશ

2021-22 દરમિયાન ગુજરાતની ₹ 2,76,588 જેટલી માથાદીઠ આવક ₹ 1,72,913ની અખિલ-ભારતીય સરેરાશ કરતાં ઉંચી હતી.

ગુજરાત રાજકોષીય જવાબદારી અધિનિયમ, 2005 હેઠળ નિયત કરવામાં આવેલા બધાજ મુખ્ય નાણાકીય ચલાંકો, રાજ્યે વર્ષ દરમિયાન હાંસલ કર્યા હતાં. રાજકોષીય ખાધની રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની સામે 1.17 ટકા જેટલી અને જાહેર ઋણની સામે 15.86 જેટલી ટકાવારી ગુજરાત રાજકોષીય જવાબદારી અધિનિયમ, 2005 હેઠળ નિયત કરવામાં આવેલા લક્ષ્યાંકોની અંદર હતી.

2021-22 દરમિયાન રાજ્યની ₹ 3,044 કરોડ જેટલી બાકી બાયંધરીઓ ગુજરાત રાજ્ય બાયંધરી અધિનિયમ, 1963 અંતર્ગત નિયત કરવામાં આવેલી ₹ 20,000 કરોડની ટોચ મર્યાદા કરતાં ઘણી નીચી હતી.

બજારની લોનોની પરત ચૂકવણી માટે લવચીકતા પૂરી પાડવા માટે એકત્રિત ડૂબત ભંડોળ અને આકસ્મિક જવાબદારીઓ પૂરી કરવા માટે લવચીકતા પૂરી પાડવા માટે બાયંધરી વિમોચન ભંડોળની સ્થાપના કરીને વધુ સારા નાણાકીય વ્યવસ્થાપન માટે રાજ્યે પહેલ કરી છે.

રાજ્ય સરકારે તેના મહેસૂલી આવક-રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનનો ગુણોત્તર (8.58 ટકા) જે પાછલા વર્ષ દરમિયાન હાંસલ કરેલા 7.74 ટકા કરતાં ઉંચો હતો.

## અહેવાલમાંની સામગ્રી

### પ્રકરણ I

#### વિહંગાવલોકન

#### રાજકોષીય સ્થિતિ

રાજ્યે મહેસૂલી ખાધ નાબૂદ કરવાનો લક્ષ્યાંક 2011-12થી 2019-20માં હાંસલ કર્યો હતો. 2020-21 દરમિયાન ₹ 22,548 કરોડ જેટલી મહેસૂલી ખાધ 2021-22માં ₹ 6,409 કરોડ જેટલી મહેસૂલી પુરાંતમાં ફેરવાઈ ગઈ હતી.

2021-22ના અંતે, રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની ટકાવારી રૂપે રાજકોષીય ખાધ 1.17 ટકા જેટલી રહી હતી, જે રાજ્ય સરકાર દ્વારા ગુજરાત રાજકોષીય જવાબદારી અધિનિયમમાં નિયત કરવામાં આવેલા ત્રણ ટકાની મર્યાદાની અંદર હતી.

રાજકોષીય એકત્રીકરણના રોડમેપમાં, મધ્યમ ગાળાના નીતિવિષયક નિવેદનમાં નિયત કરવામાં આવેલા રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની સામે જાહેર ઋણના 17.40 ટકાના લક્ષ્યાંક સામે રાજ્ય સરકાર 2021-22 દરમિયાન 15.86 ટકા જેટલી ટકાવારી જાળવી શકી હતી.

(ફકરો 1.5.1 અને 1.5.2)

### ખાધના વલણો

2021-22 દરમિયાન, રાજકોષીય ખાધ 2020-21માં ₹ 40,438 કરોડ હતી તે ₹ 17,746 કરોડ (43.88 ટકા) જેટલી ઘટીને 2021-22માં ₹ 22,692 કરોડ થઇ હતી.

2021-22 દરમિયાન, પ્રાથમિક ખાધ 2020-21માં ₹ 16,235 કરોડ હતી તે ₹ 18,730 કરોડ જેટલી વધીને 2021-22માં ₹ 2,495 કરોડની પ્રાથમિક પુરાંત થઇ હતી.

(ફકરો 1.5.2)

રાજ્ય સરકારે, અંશદાયી પેન્શન યોજના સિવાયની અને વળતર વનીકરણની થાપણો પર વ્યાજની ₹ 45 કરોડની જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરી ન હતી, અને એકત્રિત ડૂબત નિધિમાં ₹ 10,531 કરોડનો રાજ્ય સરકારનો ફાળો અને ₹ 363 કરોડની શ્રમ સેસની બિન-તબદીલી ઓછી નોંધાવી હતી અને રાષ્ટ્રીય પેન્શન યોજનામાં સરકારના ફાળામાં ₹ 7 કરોડની ઘટ હતી. આના પરિણામે મહેસૂલી પુરાંત ₹ 10,921 કરોડ જેટલી વધારે દર્શાવાઇ હતી અને રાજકોષીય ખાધ ₹ 10,947 કરોડ જેટલી ઓછી દર્શાવાઇ હતી.

(ફકરો 1.6.1)

## પ્રકરણ II

### રાજ્ય સરકારની નાણાકીય પરિસ્થિતિ

#### રાજ્યના પોતાના સંસાધનો

2021-22 દરમિયાન, મહેસૂલી આવકના 67 ટકા રાજ્યના પોતાના સંસાધનોમાંથી મળ્યા હતા. 2021-22માં રાજ્યની પોતાની કર આવક પાછલા વર્ષ કરતાં ₹ 27,412 કરોડ (39.01 ટકા) જેટલી વધી હતી, અને બિન-કર આવકમાં પાછલા વર્ષ કરતાં ₹ 3,526 કરોડ (33.60 ટકા) જેટલો વધારો થયો હતો. 2021-22માં પોતાની કર આવક અને બિન-કર આવક બન્ને અંદાજપત્રીય અંદાજો કરતાં નીચી હતી. માલ અને સેવા કર અધિનિયમ, 2017ના અમલીકરણથી થનાર આવકના નુકસાન પેટે રાજ્ય સરકાર 2021-22 દરમિયાન ₹ 20,033 કરોડનું માલ અને સેવા કરનું વળતર મેળવવા માટે હકદાર હતી.

(ફકરા 2.3.2.1 અને 2.3.2.2)

#### કેન્દ્રીય કરવેરા અને જકાતમાં હિસ્સો અને સહાયક અનુદાનો

પાછલા વર્ષ કરતાં 53.85 ટકાનો વધારો નોંધાવીને 2021-22માં રાજ્યનો કેન્દ્રીય કરવેરામાં હિસ્સો ₹ 31,106 કરોડ જેટલો રહ્યો હતો. 2021-22માં ભારત સરકાર તરફથી સહાયક અનુદાનોમાં પાછલા વર્ષની સામે ₹ 3,150 કરોડ (11.59 ટકા) જેટલો ઘટાડો થયો હતો. 2021-22 દરમિયાન, રાજ્યની મહેસૂલી આવકના 33 ટકા ભારત સરકાર તરફથી કેન્દ્રીય કરવેરામાં રાજ્યનો હિસ્સો અને સહાયક અનુદાન રૂપે મળ્યા હતાં.

(ફકરા 2.3.2.1 અને 2.3.2.3)

### મહેસૂલી ખર્ચ

મહેસૂલી ખર્ચ 2017-18માં ₹ 1,18,060 કરોડ હતો તે સતત વધીને પાછળના વર્ષ કરતાં ₹ 9,717 કરોડના (6.45 ટકા) વધારા સાથે 2021-22માં ₹ 1,60,421 કરોડ થયો હતો. 2021-22 દરમિયાન, રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની ટકાવારી રૂપે મહેસૂલી ખર્ચ 2017-22ના સમયગાળા દરમિયાન સૌથી નીચો 8.25 ટકા જેટલો રહ્યો હતો.

કુલ ખર્ચમાં મહેસૂલી ખર્ચનો હિસ્સો 2017-18માં 81.42 ટકા હતો તે વધીને 2021-22માં 84.58 ટકા થયો હતો.

(ફકરો 2.4.2)

### મૂડી ખર્ચ

મૂડી ખર્ચ 2017-18માં ₹ 26,313 કરોડ હતો તે વધીને 2021-22માં ₹ 28,185 કરોડ થયો હતો.

કુલ ખર્ચમાં મૂડી ખર્ચનો હિસ્સો 2017-18માં 18.15 ટકા હતો તે ઘટીને 2021-22માં 14.86 ટકા થયો હતો.

(ફકરો 2.4.3)

### મૂડીરોકાણ અને વળતર

31 માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ, રાજ્ય સરકારે વૈધાનિક નિગમો, સરકારી કંપનીઓ, ગ્રામીણ બેંકો, જોઇન્ટ સ્ટોક કંપનીઓ, સહકારી સંસ્થાઓ અને સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં ₹ 1,16,485 કરોડનું રોકાણ કર્યું હતું. આ કંપનીઓ/નિગમો/સંસ્થાઓમાં કરવામાં આવેલા રોકાણો પરનું 2021-22 દરમિયાન મળેલુ વળતર 0.12 ટકા હતું જ્યારે સરકારે એજ સમયગાળા દરમિયાન તેના ઋણ પર 7.12 ટકા જેટલુ સરેરાશ વ્યાજ ચૂકવ્યું હતું.

(ફકરો 2.4.3.2)

### ઋણની રૂપરેખા: ઘટકો

રાજ્યની કુલ બાકી જવાબદારીઓ 2017-18માં ₹ 2,56,366 કરોડ હતી તે વધીને 2021-22માં ₹ 3,80,802 કરોડ થઇ હતી. 2021-22માં, બાકી જવાબદારીઓમાં પાછલા વર્ષ કરતાં 6.40 ટકા જેટલી વૃદ્ધિ થઇ હતી. તેમાં આંતરિક ઋણ ₹ 2,99,806 કરોડ (78.73 ટકા), જાહેર હિસાબની જવાબદારીઓ ₹ 50,240 કરોડ (13.19 ટકા) અને ભારત સરકાર તરફથી ₹ 30,756 કરોડની (8.08 ટકા) લોન અને પેશગીઓ સામેલ હતી.

રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની સામે કુલ બાકી જવાબદારીઓની ટકાવારી 19.29 ટકાથી (2017-18) ઘટીને 18.44 ટકા (2021-22) થઇ હતી. ઋણના વિમોચન (મુદ્દલ અને વ્યાજની ચૂકવણી) બાદ 2021-22 દરમિયાન ચાલુ કામગીરીઓ માટે ઉછીના લીધેલા ભંડોળની ચોખ્ખી ઉપલબ્ધતા ₹ 22,910 કરોડ હતી.

(ફકરો 2.7.1)

**ઋણનું ટકાઉપણું**

જાહેર ઋણની આવકો 2017-18માં ₹ 26,953 કરોડ હતી તે વધીને 2021-22માં ₹ 46,968 કરોડ થઈ હતી અને જાહેર ઋણની પરત ચૂકવણીઓ 2017-18માં ₹ 13,700 કરોડ હતી તે વધીને 2021-22માં ₹ 24,436 કરોડ થઈ હતી. 2017-22 દરમિયાન રાજ્યના એકંદર ધરેલું ઉત્પાદન અને જાહેર ઋણનો ગુણોત્તર 15.86 ટકા અને 18.04 ટકા વચ્ચે રહ્યો હતો. જો કે, આ સમયગાળા દરમિયાન, જાહેર ઋણ પર વ્યાજની ચૂકવણીનું ભારણ મહેસૂલી આવકના 13.39 ટકા અને 17.22 ટકા વચ્ચે રહ્યું હતું. જાહેર ઋણની આવકની સામે જાહેર ઋણની પરત ચૂકવણીની ટકાવારી પાછલા વર્ષ કરતાં વધી હતી. ઉપરોક્ત દર્શકો બતાવે છે કે રાજ્યના ઋણના ટકાઉપણાની સમીક્ષા કરવાની જરૂર છે.

(ફકરો 2.8.1.1)

**પ્રકરણ III**

**અંદાજપત્રીય વ્યવસ્થાપન**

₹ 2,39,389 કરોડની 2021-22 દરમિયાન કરવામાં આવેલી અંદાજપત્રીય જોગવાઈની સામે, ₹ 2,17,355 કરોડનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. આના પરિણામે ₹ 22,034 કરોડની (₹ 25,545 કરોડની બચતમાંથી ₹ 3,511 કરોડની અધિક સરભર થવાથી) ચોખ્ખી બચત થઈ હતી.

(ફકરો 3.1)

2007-08થી 2011-12 અને 2013-14થી 2021-22ના સમયગાળાને લગતો ₹ 14,367 કરોડનો અધિક ખર્ચ વિધાનસભાની દેખરેખની બહાર રહ્યો હતો કારણ કે તે ભારતના બંધારણની કલમ 205 હેઠળ નિયમિત કરવાનો બાકી હતો.

(ફકરો 3.3.5.1 અને 3.3.5.3)

વર્ષ 2021-22 દરમિયાનની 191 અનુદાનો/વિનિયોગોમાંથી 159માં થયેલી ₹ 25,545 કરોડની એકંદર બચતો માંથી ₹ 24,552 કરોડની રકમની 96.11 ટકા જેટલી બચત 43 અનુદાનો/વિનિયોગોમાં (દરેક કિસ્સામાં ₹ 50 કરોડ અને વધુ) થઈ હતી. 2021-22 દરમિયાન, પાંચ અનુદાનો/વિનિયોગોમાં કુલ ₹ 366 કરોડની પૂરક જોગવાઈ (દરેક કિસ્સામાં ₹ 5 કરોડ અથવા અધિક) કરવામાં આવી હતી જે નિરર્થક પુરવાર થઈ હતી.

(ફકરો 3.3.4.1 અને 3.3.2)

191 પૈકી 45 અનુદાનો/વિનિયોગોમાં નોંધપાત્ર (₹ 50 કરોડથી અધિક) પરત સોંપણી કરવામાં આવી હતી. આ 45 અનુદાનો/વિનિયોગો હેઠળ કરવામાં આવેલી ₹ 1,67,861 કરોડની કુલ જોગવાઈની સામે, ₹ 33,081 કરોડની પરત સોંપણી કરવામાં આવી હતી.

(ફકરો 3.3.4.2)

## પ્રકરણ IV

હિસાબોની ગુણવત્તા અને નાણાકીય અહેવાલની પદ્ધતિઓ

માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ, 31 માર્ચ 2021 સુધી વિતરણ કરવામાં આવેલા અનુદાનોની બાબતમાં એકંદરે ₹ 10,309 કરોડના 4,563 વપરાશી પ્રમાણપત્રો બાકી હતાં. જે ચોક્કસ હેતુઓ માટે આપવામાં આવેલા અનુદાનોના ઉપયોગ પર વિભાગો દ્વારા યોગ્ય દેખરેખનો અભાવ દર્શાવે છે.

માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ, જુદા જુદા વિભાગો દ્વારા ઉચ્ચ આકસ્મિક બિલો પર ઉપાડવામાં આવેલી ₹ 273 કરોડની રકમના 3,167 વિગતવાર આકસ્મિક બિલો રજૂ કરવાના બાકી હતાં.

વપરાશી પ્રમાણપત્રો અને વિગતવાર આકસ્મિક બિલો લાંબા સમય માટે બાકી રહે તેમાં છેતરપીંડી અને ઉચાપતનું જોખમ રહેલું છે.

(ફકરો 4.5 અને 4.6)

31 માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ જીલ્લા તિજોરીઓમાં ₹ 990 કરોડની બંધ સિલક સાથેના 471 વ્યક્તિગત થાપણ ખાતા ચાલુ હતાં.

(ફકરો 4.7)

2021-22 દરમિયાન, રાજ્યના કુલ ખર્ચના 6.02 ટકા જેટલો એકંદરે ₹ 12,882 કરોડનો ખર્ચ ગૌણ સદર '800-અન્ય ખર્ચ' હેઠળ વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યો હતો. એજ રીતે, કુલ આવકના 1.99 ટકા જેટલી એકંદરે ₹ 4,261 કરોડની રાજ્યની મહેસૂલી આવકનું વર્ગીકરણ સર્વગ્રાહી ગૌણ સદર '800- અન્ય આવક' હેઠળ કરવામાં આવ્યું હતું.

ખર્ચ અને આવકની મોટી રકમો સર્વગ્રાહી ગૌણ સદર-800 હેઠળ નોંધવાથી નાણાકીય અહેવાલની પારદર્શિતાને અસર થાય છે અને વિતરણની પ્રાથમિકતાઓના વિશ્લેષણને અને ખર્ચની ગુણવત્તાને અસ્પષ્ટ બનાવે છે.

(ફકરો 4.8)

## પ્રકરણ V

રાજ્યના જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમોની (જાહેર ઉપક્રમો) નાણાકીય કામગીરી

31 માર્ચ 2022ના રોજ, 100 જાહેર ઉપક્રમો જેમાં 64 સરકારી કંપનીઓ (12 નિષ્ક્રિય કંપનીઓ સહિત), ચાર વૈધાનિક નિગમો અને 32 સરકાર નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓ હતી.

(ફકરો 5.1.2)

2021-22 દરમિયાન, સરકારી કંપનીઓ અને વૈધાનિક નિગમોએ ₹ 1,62,392.00 કરોડનું વાર્ષિક ટર્નઓવર નોંધાવ્યું હતું જે ગુજરાતના રાજ્યના એકંદર ધરેલું ઉત્પાદનના 8.35 ટકા જેટલું હતું.

(ફકરો 5.2)

31 માર્ચ 2022ના અંતે ₹ 1,39,756.58 કરોડના કુલ મૂડીરોકાણની સામે આ જાહેર ઉપક્રમોમાં શેરમૂડી અને લાંબી મુદતની લોનમાં રાજ્ય સરકારનું મૂડીરોકાણ ₹ 1,04,709.07 કરોડ હતું.

(ફકરો 5.2.1)

67 સરકારી કંપનીઓ પૈકી, 43 જાહેર ઉપક્રમોએ કરવેરા બાદનો નફો (₹ 4,211.26 કરોડ) રખ્યો હતો, જ્યારે 16 જાહેર ઉપક્રમોએ નુકસાન (₹ 1,487.59 કરોડ) કર્યું હતું અને આઠ જાહેર ઉપક્રમોએ નફો કે નુકસાન કર્યું ન હતું. 31 માર્ચ 2022ના રોજ, 22 જાહેર ઉપક્રમોનું સંચિત નુકસાન ₹ 29,312.55 કરોડ હતું. 32 સરકાર નિયંત્રિત અન્ય કંપનીઓ પૈકી 18 જાહેર ઉપક્રમોએ ₹ 2,845.33 કરોડનો નફો કર્યો હતો અને 14 જાહેર ઉપક્રમોએ ₹ 264.04 કરોડનું નુકસાન કર્યું હતું.

(ફકરા 5.3.1 થી 5.3.3)

વધુમાં, ત્રણ વૈધાનિક નિગમો સહિત 55 જાહેર ઉપક્રમોના 157 પાછલા નાણાકીય પત્રકો બાકી હતા.

(ફકરો 5.4.2.2)

